

DISKUSIJA *BIBLIOTHECA LITUANA* TERMINO KLAUSIMU

ARVYDAS PACEVIČIUS

Vilniaus universiteto Bibliotekinininkystės ir informacijos mokslų institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: arvydas.pacevicius @kf.vu.lt

Nacių okupacijos metais rengiant spaudai tęstinį mokslo leidinį „*Bibliotheca Litwana*“, kilo klausimas, koks pavadinimas geriau tiktų šiam knygos studijų (bibliologijos) metraščiui, prie kurio vairo stovėjo tuometinės Centrinės valstybinės bibliotekos Kaune (dabar – Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka) direktorius Juozas Rimantas, o idėjiškai ir praktiškai (redagavo daugelį straipsnių) vadovavo Vaclovas Biržiška¹. J. Rimantas, pasiremdamas klasikinės filologijos specialisto Merkelio Račkausko rekomendacijomis, terminą *Bibliotheca Litwana* suvokė kaip tam tikrą kategoriją, nebūtinai siejamą su „Lietuviška, lietuviškų knygų biblioteka“, o istorine „Lietuvos biblioteka“. M. Račkauskas 1944 m. kovo 31 d. tuo klausimu rašė J. Rimantui: „Vieno iš tų būdvardžių (*Lituanus/Lituanicus*) pasirinkimas yra beveik skonio dalykas; reikia tik atsižvelgti į tuos būdvardžius šiek

tiek skiriančių niuansą. Man, pav., atrodo, kad pasakymas *Bibliotheca Litwana* atitinka mūsų šį „Lietuvos biblioteka“, o pasakymas *Bibliotheca Litwana* – „Lietuviška, lietuviškų knygų biblioteka“. Jei Jūsų studijų metraštis kalbės tik apie lietuviškas knygas, būtų teisingiau pavartoti būdv. *Lituanicus*, priešingu atveju vartotina *Lituanus*.“²

Metraščio pavadinimui pagrįsti buvo rengiamasi kruopščiai, tai rodo J. Rimanto korespondencija³ su filologu Antanu Rukša⁴, kuris, tiesa, metraščiui siūlė *Bibliotheca*

¹ Daugiau apie „*Bibliotheca Litwana*“ rengimo ir leidybos peripetijas žr.: ŽUKAS, Vladas. Nepasirodę knygotyros leidiniai. *Knygotyra*, 1989, t. 17 (24), p. 49–56.

² *Ponui Direktoriui Rimantui, Laisvės al. 76.* Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (toliau – LNB) Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – RKRS), F. 47-87, lap. 1.

³ LNB RKRS, F. 47-88, lap. 1–5.

⁴ Antanas Rukša (1900–1980) – vertėjas, Lietuvos kariuomenės savanoris. 1933 m. baigęs VDU Humanitarinių mokslų fakultetą tęsė studijas Vienos universitete, 1939–1943 m. mokytojo, dėstė VDU ir VU. 1944 m. pasitraukė iš Lietuvos. Vokietijoje mokytojo vokiečių ir lietuvių mokyklose. Išvertė Sofoklio *Tragedijas* (1939, su Antanu Venclova), Vergilijaus *Eneidą* (1966), *Bukolikas* ir *Georgikas* (1975), XVI–XVIII a. Lietuvos poetų, rašiusių

Lituanica pavadinimo variantą. Kaip rimtai A. Rukša žiūrėjo į šį klausimą, rodo vien tai, kad jis konsultavosi su prof. dr. Janu Oko, buvusiu Vilniaus universiteto klasikinės katedros vedėju ir kalbininku baltistu prof. Janu Otremskiu. A. Rukšos nuomonė, paremta istorinės lingvistikos duomenimis, išdėstyta 1944 m. balandžio 8 d. laiške, buvo kitokia nei M. Račkausko. Trumpai tariant, A. Rukša manė, kad viduriniais amžiais forma „Litanus“ nebuvo dažnesnė už formą „Lituanicus“, o būdvardis „Litanus“ esąs išimtinis ir ribotas „tiek reikšmės, tiek vartojimo atžvilgiu“ (žr. Publikacija, p. 240). Taip pat Rukšai atrodė, kad „Bibliotheca Lituana“ reiškia biblioteką, kilusią ir atsiradusią Lietuvoje, bet nebūtinai lietuvišką. Kitaip tariant, A. Rukšai norėjosi matyti leidinyje nagrinėjamas etninių lietuvių problemas, susijusias su knyga ir biblioteka, su „visa kas lietuviška“, „visa kas susiję su Lietuva ar lietuviškumu, su jos kalba, literatūra, istorija...“. „Tokiai plačiai sąvokai reikšti būdvardis „Lituana“ kažkaip nederėtų. Siūlau leidinį pavadinti „Bibliotheca Lituanica“⁵. Priėmus kitą variantą, A. Rukša 1944 m. birželio 12 d. laiške kiek nusivylęs rašė: „Kadangi Tamstos redaguojamas Metraštis žada domėtis tik Lietuvoje leistomis knygomis ir nesiima tirti dalykų, apskritai, su Lietuva susijusių, lituanistinių, tai labiau atitinkąs leidinio pobūdį ir tikslus nusakąs jo turinį būtų būdvardis

lotyniškai, kūrinių, paskelbė straipsnių apie Antikos rašytojus, iš Lietuvos švietimo, kultūros istorijos. Parašė atsiminimų apie Lietuvos karinius konfliktus po Pirmojo pasaulinio karo.

⁵ LNB RKRS, F. 47-88, lap. 2-3.

„Litanus“, kurio pirminė reikšmė yra susijusi su kilme... „Bibliotheca Lituana“ visų pirma turėtų reikšti „iš Lietuvos kilusią, Lietuvos biblioteką“⁶. Kaip matyti iš šio laiško, A. Rukša kiek sutirštino spalvas, prisiėmęs papildomą našta nurodyti redaktoriui, kokio pobūdžio, teminės apimties publikacijos turėtų pasirodyti „Bibliotheca Lituana“ leidinyje. Šiaip ar taip, polemika buvo naudinga ir atskleidė skirtingus požiūrius į tą patį dalyką. Taigi, konceptualiai leidinys buvo parengtas kruopščiai, pirmiau išdiskutavus jo pavadinimą profesinėje aplinkoje su lotynų kalbą išmanančiais specialistais. Svarbu, kad plati termino traktuotė, netgi priėmus ne A. Rukšos, o M. Račkausko variantą, atvėrė erdves interpretacijoms, siejančioms knygos studijas su kompleksiniais heterogeniškos ir daugiakalbės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros ir visuomenės tyrimais. Tai buvo modernus žingsnis ne tik lituanistikos aspektu, bet ir politiniu požiūriu, mat baigiantis karui vėl tapo aktualus tiek Vilniaus, tiek Vilniaus krašto, į kurį pretendavo lenkų nacionalistai, klausimas. Lietuviams buvo svarbu pareikšti savo poziciją mokslo kalba lietuviškai, ir tą kalbėjimą turėjo išgirsti Lietuvą okupavusios nacių valdžios atstovai (straipsnių santraukas leidinyje „Bibliotheca Lituana“ buvo numatyta skelbti vokiečių kalba). Polemika dėl terminijos įdomi ir aktuali ir mūsų laikais, nes lituanistikos samprata tebėra ginčų objektas, o lituanistiniai tyrimai, ypač jų vertinimas, dažnai vyksta remiantis siauroju jos apibrėžimu.

⁶ LNB RKRS, F. 47-88, lap. 5.

Lap. 1

Gerbiamas Pone Direktoriau!

Tamstos malonų laišką su prof. Račkauskos⁷ rašto nuorašu gavau / vakar. Nors da[r] tebesirguliuoju, bet kadangi tuojau turiu išvykti iš / Vilniaus per Kauną į Vokietiją, ir kadangi Tamstos redaguojamo / metraščio klausimas ir man rūpi, tai šiandien pat suskatau pasirinkti duomenų šiam klausimui teisingai išspręsti. Šiandien buvau atsilankęs ir pas prof. dr. J[Janą] Oko, buvusį Vilniaus un[iversiteto] / klasikinės katedros vedėją⁸. /

⁷ Melchioras Račkauskas (1885–1968) – filologas. 1923–1927 m. buvo Mažeikių gimnazijos direktorius ir Kauno universiteto lotynų kalbos dėstytojas, 1927–1940 m. Švietimo ministerijos mokyklų inspektorius ir Kauno universiteto docentas, 1940–1941 m. Kauno 3-iosios gimnazijos direktorius, 1941–1944 m. Kauno suaugusiųjų gimnazijos mokytojas, 1944–1949 m. Kauno, 1949–1967 m. Vilniaus universiteto klasikinės filologijos profesorius. Parengė lietuviškų sentencijų rinkinį (1928), knygą *Romėnų senybės* (1929), Cezario, Livijaus, Horacijaus ir kitų romėnų autorių komentarus, romėnų literatūros chrestomatiją *Anthologia latina* (su J. Vosyliumi, 3 d., 1938–1940), graikų kalbos gramatiką (1930–1934) ir kt. Parašė atsiminimus: *Užrašai. Dvidešimt metų* (1885–1905); *Žemaitijos užkampy* (Vilnius: LLTI, 2008).

⁸ Stepono Batoro universiteto lotynų kalbos ir literatūros katedros vedėju Janas Oko (1875–1946) buvo 1920–1939 m. J. Oko – lotynistas, Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesorius (1920–1940), Humanitarinių mokslų

Dabar turiu trijų specialistų nuomones, kurios tarp / savęs skiriasi: 1) Prof. Otremskis⁹ yra tos nuomonės, kad būdvardžiai / forma Litanus visai netinka. Jo nuomone, leidinys tegalėtų būti / pavadintas „Bibliotheca Litanorum“ arba „Bibliotheca Lituanica“. / Kaip argumentą, nurodo pavyzdį „Encyclopaedia Britannica“. Anglai / esą puikūs

fakulteto dekanas (1923–1929; 1936–1939). Trumpai vadovavo universiteto archeologijos muziejui. Buvo pakviestas dėstyti Vilniaus universitete 1940 m. (iki pirmosios sovietinės okupacijos) ir sutiko nepaisydamas lenkų profesūros boikoto. Paskaitas skaitė lotyniškai, lietuvius Joną Dumčią, Antaną Rukšą, Marceliną Ročką paskatino nagrinėti Antikos autorių kūrybą. Be kita ko, parašė darbus: *Maciej Kazimierz Sarbiewski, poeta uwieczony* (Wilno, 1929); *Seminarium filologiczne G. E. Grodka* (Wilno, 1933). 1945–1946 m. dėstė Lodzės universitete.

⁹ Janas Ščepanas Otremskis (Jan Szczepan Otrębski, 1889–1971) – kalbininkas, baltistas. 1921–1943 ir 1944–1945 m. dirbo Vilniaus universitete. 1923 m. įkūrė Indoeuropiečių kalbotyros katedrą ir jai vadovavo. 1945–1960 m. – Poznanės universiteto profesorius, Baltų filologijos katedros vedėjas. Buvo pakviestas dėstyti Vilniaus universitete 1940 m. (iki pirmosios sovietinės okupacijos) ir nepaisydamas lenkų profesūros boikoto sutiko jame dėstyti, buvo Lenkų filologijos ir Klasikinės filologijos katedrų vedėjas. 1944–1945 m. vadovavo Bendrosios kalbotyros katedrai, bendradarbiavo su Litanistikos institutu, tyrė lietuvių asmenvardžius ir vietovardžius. Svarbiausias litanistikos veikalas – *Lietuvių kalbos gramatika (Gramatyka języka litewskiego)*, t. 1–3, 1956–1965). Parengė spaudai S. B. Chilinskio Naujojo Testamento vertimą į lietuvių kalbą.

klasikai, ir jie tinkamą formą sugebėjo rasti tam / pavadinimui. Prof. Otremskis yra lingvistas, bet nekalbus. Daugiau / argumentų iš jo nepasisekė išgauti. /

2) Prof. Oko nebe taip griežtai pasisakė prieš būdvardžio „Lituanus“ formą. Abidvi formos esančios galimos. Tačiau forma „Lituanicus“ jam atrodanti daug įprastesnė, kasdieniškesnė. Prof[esorius] / Račkausko tų abiejų formų nurodyto reikšmės niuanso nematęs. Kaip / pavyzdį formos *-icus* populiarumo nurodė man „*Monumenta / historiae Germanica*“. Tačiau patikrinęs įsitikinau, kad šiuo / pavyzdžiu remtis negalima, nes tikras šio monumentalaus veikalo / vardas yra „*Monumenta Germaniae historica*“. Vis dėlto neabejoju, / kad forma „*Monumenta h[istoriae] Germanica*“ būtų daug klasiškesnė už / „*M[onumenta] h[istoriae] Germana*“. /

3) Prof. Račkauskas laikosi nuomonės, kad forma „Lituanicus“ įprastesnė, ir tą nuomonę stengėsi pagrįsti argumentais. /

Lap. 1v.

Kadangi pirmieji abu profesoriai per maža tedavė argumentų, o su prof. / Račkausko ne visais argumentais galėčiau sutikti, tai laikau pareiga / dar nuo savęs papildomai duoti medžiagos kalbamam klausimui / išaiškinti. /

Daiktavardžiai ir būdvardžiai priesagomis *-anus* sudaromi iš vietovardžių / galūnėmis *-a*, *-ae*; *-um*, *-i*. Pav. *Romanus*, *Africanus*, *Faesulanus*, *Tusculanus*, / *Fundanus*. Tad žodis „Albanus“ sudarytas iš „Alba“ (*longa*), / „Campanus“ iš „Campus“. Kraštų

pavadinimai daugiausia sudaromi iš tautų / vardų pridodant galūnę *-ia*, pav., *Sardus*, *Sardinia*, *Macedo*, *Macedonia*. / Tad atrodo, kad „Lituanus“ sudarytas iš „Litua“, o „Lituania“ iš „Lituanii“.

Ką gi reiškia tasai „Lituanus“? – Ogi žmogus kilęs iš / „Litva“, kaip „Nolanus“, žmogus, kilęs iš „Nola“, „Romanus“, kilęs iš „Roma“ /. Taip šį žodį verčia ir vienas rusų žodynas (Polnyj russko-latynskij / slovarj, sostavlennyj Ivaškovskim. Izdal Einerling, 1849, 1850, / 1852, 1853 IV tomai): *iz Litvy Lituanus*. Pagal šį žodyną ir lietuviškas, / *litovskij – Litvanus*. Bet šio žodyno autoriui, XIX amžiaus / rusui, Lietuva buvo ne savarankiškas kraštas, o Rusų imperijos / provincija, ir sąvoka „lietuvis“ daugiau turėjo reikšti ne tautybę, o tik žmones iš tos srities kilusius, ar jie būtų lietuviai Kauno, Vilniaus, / Suvalkų gubernijų, ar gudai Minsko, Mogilavo ir kitų. Būdvardžio / „Lituanus“ reikšmė yra siauresnė, daugiau susijusi su asmens / ar daikto kilme, o „Lituanicus“ – reiškia asmenį, ypač daiktą, apskritai susijusį su Lietuva. Čia sutinku su prof. Račkausko nuomone, kad tarp tų dviejų žodžių esama prasmės niuanso, tik ne p. Račkausko / suprasta prasme, o kita, gal net priešinga jo suprastai.

Užtat kitas žodynas (*Slownik polsko-lacinski*, Ks. Antoni Bielikowicz, Krokuvą, T. I, II 1866¹⁰) žodį „lietuviškas“ „litewski“ verčia „Litvanicus“, žodį lietuvis „Litvanus“. Šia proga noriu pareikšti, kad lenkiškas

¹⁰ BIELIKOWICZ, Antoni. *Slownik polsko-lacinski*. T. 1–2. Kraków: Drukarnia C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1866. – Žodyno autorius buvo Žešovo (Rzeszow) gimnazijos direktorius, Krokuvos mokslo draugijos (1820–1872) narys.

Bielikovičiaus žodynas kelia didesnę pasitikėjimą negu rusiškas Ivaškovskio, nes, šiaip ar taip, lenkai buvo geresni klasikai už rusus.

Nenorėčiau sutikti su prof. Račkausko argumentu, kad viduriniais amžiais forma „Lituanus“ dažnesnė už formą „Lituanicus“.

Lap. 2

Kad K. Jokantas būdvardį „lietuviškas“ verčia būdv[ardžiu] „Lituanus, a, um“, manęs neįtikina, kad viduramžiais būdvardžio forma „Lituanus“ buvo / dažnesnė už formą „Lituanicus“. Man atrodo, kad K. Jokantas būdv[ardį] „Lituanus“ sudarė pagal pavyzdį „Romanus“, neieškodamas pavyzdžių viduramžiuose. Tenka laukti, kad viduriniais amžiais forma „Lituanicus“ o ne „Lituanus“ reišktų žodį „lietuviškas“. Juk anais laikais Lietuva buvo lenkų įtakojė. Pagal „Livonicus“, ypač „Polonicus“ turėjo prigyti ir „Litvanicus“. Ir iš tikrųjų, kiek man teko patirti, viduramžių tekstuose aptinkama nuolatos forma „Lituanicus“, *adverbium* „lituanice“. Būdvardžio „lituanicus“ populiarumą rodo ir iš jo sudarytas prieveiksmis „litvanice“. Tikrai tektų nustepti, radus tokią prieveiksmio formą, kaip „Lituan“ arba „Germane“, „Britanne“. Visa tai rodo būdvardžio „Lituanus“ tam tikrą išimtinumą, ribotumą tiek reikšmės, tiek vartojimo atžvilgiu.

„Bibliotheca Litwana“, man atrodo, turėtų reikšti biblioteką, kilusią iš Lietuvos, atsirasdusią Lietuvoje. Jei norima pasakyti, kad biblioteka, apskritai, koku nors būdu susijusi su Lietuva, tai turėtume tai išreikšti būdvardžiu „lituanicus“, kaip kad, sakysim, „Encyclopaedia Britannica“ pasako, kad ši

enciklopedija, apskritai, susijusi su Britanija, apskritai, turi su ja daugiau ar mažiau ko bendra.

Radau reikalinga dar kai ką pastebėti dėl p. Račkausko argumentų. Jis nurodo tokią taisyklę: jei krašto pavadinimas turi galūnę *-avia*, to krašto gyventojų pavadinimas turės galūnę *-anus*, būdvardis čia turės tokią pat galūnę *-anus*, greta gali būti vartojamas būdvardis galūne *-anicus*. Pirmuoju pavyzdžiu ima žodį „germania“, „germanus“, „germanicus“. Susidaro įspūdis lyg ir čia pirminė, taip sakant, pagrindinė forma būdvardžio yra *germanus, a, um*, o tik šalia šios formos eina kita, „germanicus, a, um“. Tačiau tai netiesa. Palyginkime kad ir žodynus.

1) Georges vokiečių lit. žodynas: *deutsch, germanicus, Adv. Germanice; Germanico more; deutsche Germanus* (daikt.).

2) Bielikowicz: *niemiecki, germanicus, Caes teutonicus, Vell. Adv. Po niemiecku germanice; germanico more, modo. Niemiec germanus* (daikt.).

Lap. 2v

3) Ivaškovskij: *Niemieckij Germanicus, Teutonicus. Vokiškai kalbėti germanica lingua ubi.*

4) J. Ph. Krebs. *Antibarbarus der lateinischen Sprache. Bazel I 1905, II 1907. Germanice, deutsch, kann, wiewohl es nidegends vorkomt, doch von uns nicht entbehrt warden, woe s in seiner warhen Bedeufung, namlich von der deutschen Sprache vorkommt.*

„Germanus“ als Adj. in der Bedeutung „deutsch“ ist nicht unz P. L. fur germanicus, sondern findet sich bei Vell. 2, 106, 2

Germana peritate ferrior. Ost wirde im N. L. so gebracht z. B. germanus sernn die deutsche Sprache fur germanicus, mores germani, die deutsche Sitten fur Germanici oder Germanorum.

Kaip matome, visi nurodyti žodynai tepaduoda būdvardį „germanicus“, tik Krebs pripažįsta, kad šalia klasikinės formos „germanicus“ vėlesniais laikais ir net senovėje pas Vell. Pat. aptinkame ir antrinė forma „germanus, a, um“. Ir prof. Račkausko nurodytos citatos sako, kad forma „Germanicus“ klasikinė, tinkanti grynai kalbai „sermo purus“, nes ją vartojo Cezaris, o antroji tenurodyta tik poezijoje.

Analogijai duokime dar pavyzdį. Krebs sako: Britannus, a, um ist als adjekt. nur P. L. fur Britanicus, was auch zu Beinamen dient; dagegen ist es klass. als subst. Britannus, der Britannier, Britte. Über den Gebrauch der Duchten zu Hor. Od. Britannus statt Britanicus etc. zu setzen, handelt ausführlich Sehtz 1,1,3.

Kiti mano nurodyti žodynai tepaduoda normalią klasikinę formą Britannicus.

Kaip Germanus, a, um, Britannus, a, um, tėra tik antrinės, šalia klasikinių Germanicus, a, um, Britanicus, a, um vartojamos išimtiniais atvejais formos, taip, atrodo, ir forma lituanus, a, um tegalėtų tik retkarčiais būti vartojama forma tam tikram niuansui reikšti, tam tikram specifiniam bruožui išryškinti. Kadangi Tamstos leisimas metraštis, atrodo, turės būti gan plataus pobūdžio ir apimti visa, kas šiuo ar tuo būdu susiję su Lietuvos biblioteka, tai, man atrodo, ir būdvardis,

apibūdinąs šią biblioteką, turėtų būti vi-suotinesnis, ir be to, turįs, manau, pavojų susilaukti bet kurių priekaištų.

Lap. 3

Be to, žodis „Lituanica“ yra plačiai žinomas mūsų moksle. Tai yra nom plur. neutr. gen. ir reiškia „visa kas lietuviška“, „visa kas susiję su Lietuva ar lietuviškumu, su jos kalba, literatūra, istorija...“. Tokiai plačiai sąvokai reikšti būdvardis „Lituana“ kažkaip nederėtų.

Siūlau leidinių pavadinti „Bibliotheca Lituanica“.

Reiškiu tikrą pagarbą. A. Rukša (parašas)

P. S. Iliustracijai cituoju keletą antraščių su būdv[ardžiu] „Germanicus“: „leges nationum Germanicarum“, „Fontes iuris Germanici antiqui“, „Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum“ (Der Grosse Brockhaus s.v. „Monumenta Germaniae historica“). – Žodžio „Litvanicus, litvanice“ pavyzdžių gausu kad ir jėzuitų diarijoje: *con-cio Litvanica, concionator litvanicus* [et] cet.

A. R.

P. P. S. Beje, Tamsta užsiminei apie *-icus* ir *-τικός* atitikimą. Šios formos iš tikrųjų vie-na kitą atitinka, tik negalima tvirtinti, kad lotyniškoji sudaryta pagal graikiškąją ar priešingai. Jos abidvi yra senos indoeuropiečių prokalbės formos. Šių formų žodžių gausu ne tik graikų, bet ir lotynų kalboje

A. R.

Vilniuje

1944 m. balandžio 8 d.

Įteikta 2012 m. rugpjūčio mėn.